

U 1145 är rest av *Rikr* efter fadern *Fasti*; i vilket förhållande *Gunnþrudr* har stått till den döde är ej fullt klart. Formuleringen är ovanlig: *Rikr let ræisa ... ok þau Gunnþrudr*. Den torde ha tillgripits i stället för det längre men klarare uttryckssättet *Rikr let ræisa ... æftir ... faður sinn ok Gunnþrudr æftir boanda sinn*. Om *Gunnþrudr* hade varit dotter till *Faste*, hade sannolikt inskriften fått följande formulering: *Rikr ok þau Gunnþrudr letu ræisa ... æftir Fasta, faður sinn ...*

Såväl *Rikr* som *Gunnþrudr* äro sällsynta namn; de äro eljest ingenstädes belagda i runinskrifterna. Ett mansnamn *Riki* torde finnas på U 438. Teoretiskt sett finnas givetvis flera möjligheter att uppfatta *rik*; Sæve återger namnet i *UFT* som »Ring (?)». Peringskiöld behandlar namnet i *Vita Theoderici* (1699): »*Rikur* vero est dives, potens, & idem ac *Rekur*, quod etiam Regem indigitat. Sic in carminibus antiquissimis, Sturlæsonio nostro citatis; & in lapidibus Runicis, nomen proprium *Rekr* in monumento nostro *Yttregiærdensi* in paroecia Tiarp. in alio *Rikr*, i.e. propulsator, subjugator».

Kvinnonamnet *Gunnþrudr* var tydligen också under medeltiden sällsynt; i Lundgrens och Brates namnordbok upptages endast ett belägg på namnet (*Gunthrudis*). Se vidare *Nordisk kultur* 7 (1947), s. 260. — Om det vanliga mansnamnet *Fasti* se U 1079.

Trots att U 1145 är osignerad kan ristaren namnges. Huggningstekniken, runornas användning och form samt ornamentiken hänföra ristningen till Åsmund Kåresson. Redan Celsius insåg detta, vilket framgår av en anteckning i F m 60: »tyckz wara osmuntr kara suns skriff. vid. Gersta [=L 1053 Järsta, Valbo sn] et wedyxa [=U 956] stenar.»

1146. Gillberga, Tolfta socken.

Pl. 125, 126.

Litteratur: B 560, L 262. Ransakningarna 1667–84; J. Peringskiöld, Monumenta 2, bl. 106; R. Dybeck, Reseberättelse 1866 (ATA); M. Stolpe, Några ord till upplysning om bladet »Örbyhus» (1869), s. 26; UFT h. 1 (1871), s. 71; K. Ahlenius och A. Kempe, Sverige 4 (1909), s. 789; E. Malmberg, Strömsbergs bruks historia (1917), s. 212; Cl. Billstam, Skrivelse till Riksantikvarien den 10/6 1932 (ATA); E. Bellander, Inventering av fasta fornlämningar i Tolfta socken, 1932 (ATA); O. von Friesen, Bynamn på de uppländska runstenarna (i: Namn och Bygd 1930), s. 95; G. Olson, Rapporter till Riksantikvarien den 18/12 1933 och den 31/12 1934 (ATA); S. B. F. Jansson, Runinskriftsinventering i Uppsala län 1943 (ATA), En otolkad runinskrift i Veckholm (i: UFT 47:2, 1949), s. 186.

Äldre avbildning: J. Hadorph och P. Helgonius, träsnitt (i Peringskiölds Monumenta och B 560).

Runstenen står 40 m. Ö om huvudbyggnaden i Gillberga n:r 1 (och 2), 3 m. N om byvägen till Bro. Ett stort, delvis raserat gravröse ligger 30 m. NV om stenens nuvarande plats. Röset ingår i ett gravfält, som består av omkring 20 fornlämningar. Runstenens plats är utmärkt på Geologiska kartbladet »Örbyhus» och på Ekonomiska kartbladet »Gillberga» (1954).

På det stora röset har stenen, enligt pålitliga uppgifter från 1600-talet och enligt muntliga meddelanden, bland annat ännu vid runinskriftsinventeringen 1943, ursprungligen varit rest. (Enligt uppgift till mig togs omkring sekelskiftet ungefär 200 lass sten från detta röse; stenarna skulle användas till täckdiken på Bro ägor.)

I *Ransakningarna* lämnar kyrkoherde Abrahamus Matthiæ (den 9/9 1677) följande uppgifter om stenens plats: »Widh Gilberga i Tolftta Sochn, ståår uthi en Steenröosa en stoor Rundsteen medh bookstäfwer vthuggen.» Peringskiöld (i *Monumenta*): »Gillberga är en by i Tolfta, östan för åån belägen, där står en gammal R. Steen med artigt flätade rijtningar uprester uthi en stoor hoopburin Steenrösa.» På träsnittet finnes följande anteckning: »gilberga by ... i en Steen Rösa»; B 560: »Gilberga By»; L 262: »Gilberga (i ett griftrör)».

Senare har Gillbergastenen tyvärr blivit svårt skadad. Dybeck meddelar i sin reseberättelse för år 1866, att »man för några år sedan» hade lagt in »hälften af runstenen, som står i ett rör i skogsbacken invid och norr om Gillberga ... i grunden till en byggnad.» I beskrivningen till Geologiska kartbladet »Örbyhus» (1869) nämnes en runsten »vid Gillberga ... mycket skadad», och i *UFT* (1871) påpekas, att stenen »ligger kullfallen och är mycket förstörd.» Det är sannolikt den av Dybeck nämnda delen, som åter kom i dagen år 1932. Då skriver kantor Cl. Billstam till Riksantikvarien: »På Gillberga ägor ... finnes nedre delen av en runsten, vilken i årtal legat kullvräkt och hotas bli alldeles spolierad. En bit av övre stenen har komminister Spjut i Tierp samt undert. funnit i en smedja.» Vid fornminnesinventeringen år 1932 antecknar E. Bellander, att runstenen är »sönderslagen i ett flertal stycken, av vilka 6 äro bevarade. Det största, vilket hela tiden legat på S kanten av det stora röset, är 1,10 m. långt, 0,95 m. brett och c:a 0,50 m. tjockt. Av de övriga bitarna, vilka legat i en smedja SÖ om byn, är den största 0,95 m. lång, 0,65 m. bred och 0,15 m. tjock, medan de övriga äro 0,30—0,50 m. stora. Genom värmen i smedjan ha de lidit åtskillig skada; på det största stycket ser man dock ännu en mängd slingor; baksidan av detsamma är borta. — På det förstnämnda, största fragmentet finns större delen av runtexten bevarad.» Stenen lagades år 1933 genom Riksantikvarieämbetets försorg. G. Olson lämnar följande rapport om lagningen: »Vid vår ankomst till platsen låg stenen vid foten av en större, delvis raserad gravhög, på vilken den tidigare, så långt tillbaka gårdsfolket kunde minnas, varit rest. Runstenen var uppdelad i två stora delar: övre halvan relativt oskadad och av full ursprunglig tjocklek, av den undre delen saknades omkr. tre fjärdedelar, d. v. s. stycket

Fig. 486. U 1146. Gillberga, Tolfta sn. Efter träsnitt i Peringskiölds Monumenta (B 560).

var av endast halva den ursprungliga bredden och hade mindre än halva ursprungliga tjockleken. Denna underdel sammansattes medelst stenkitt av sex större och mindre bitar och sedan detta skett och kittet hårdnat, restes densamma på en förut iordningställd grund på frostfritt djup. Cementbruk användes i grunden. För att ersätta de felande delarna av stenen göts cement i en mot det resta underpartiet anbragt form, så att den sammanlagda ytan av underpartiet och cementblocket till sin storlek överensstämde med överdelens brottyta. Sedan cementen hårdnat ställdes överdelen upp på underdelen och det hela justerades till god passning mellan de båda delarna av runstenen.» Vid runinskriftsinventering tio år senare befann sig U 1146 i jämförelsevis vårdat skick, trots att lagningen på vissa ställen hade spruckit. Skadorna botades år 1956.

Mörk diabas; ytskiktet är ställvis gulvitt. Höjd 1,85 m., bredd 1,10 m. Runorna äro på bevarade partier i stort sett tydliga, medan däremot ornamentiken flerstädes är grund och numera ofta ytterst svår att reda. Upptill finnas svaga spår av ornament, vilka troligen aldrig ha huggits till normalt djup. Ristningsytan är, i synnerhet nedtill till höger, genomdragen av naturliga fåror; dessa ha flerstädes utnyttjats av ristaren.

Inskrift (med det inom [] supplerat efter B 560):

[rapulfr : a]uk : funtin : auk : anuntra : bruþr : ritu : stain : pinsa : abtir : kara : faþur : sin : in :
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60
mal : s[b]aka : sun : uks : [i·sua]n[o]bu :
65 70 75 80 85

Raðulfr ok Fundinn ok Anundr, brøðr, rettu stæin þennsa æftir Kara, faður sinn, hinn malspaka, sun Uggs i Svanaby.

»Rådulfv och Funden och Anund, bröderna, reste denna sten efter Kåre, sin fader, den målspace, son till Ugg i Svanby.»

Till läsningen: Runföljden 1—8 har gått förlorad; den första nu bevarade runan är 9 u, som dock har förlorat sin hst. 11—16 funtin är tydlig. 21 n är numera otydlig. 26 a är säkert; nedtill, parallellt med bst, finnes en skåra, som utan tvivel är naturlig. 27 b har svensk-norsk form (𐌺). I 28 r fortsätter bistavens nedre led i en svagt böjd linje in till huvudstavens topp; runan får därigenom formen av en bindruna ūr. Att detta beror på en felristning är uppenbart: ristaren har först ristat en u-run, vilken han därefter har ändrat till r. Anledningen är givetvis att följande runa (29) är u. 29 u är ej stunget. Mellan 33 i och 34 t går en djup spricka, som dock icke har skadat någon runa. Till vänster om 42 i finnes en avlång skåra, som går vinkelrätt mot hst; fördjupningen är naturlig. 52 a står på ett ojämnt ställe; bst är svag till höger om hst. Sk efter 64 n har förlorat nedre punkten. Sk efter 67 l är säkert. Av 68 s är endast övre leden bevarad; runans övriga delar ha gått förlorade i stora brottsprickan. 69 b har förlorats helt i samma spricka. I 70 a är bst otydlig på grund av flagring. 72 a står på ett ojämnt ställe med flera djupa naturliga skåror. Tvärs över dessa går en a-bst. Runföljden 73 s—78 s är tydlig. Mellan hst och bst finnes en kraftig, naturlig fördjupning. Inskriftens slutord, runorna 79 i—86 u, stå för sig själva i ett runband inne på stenen. I denna runföljd äro numera endast 83 n, 85 b, och 86 u tydliga. 79 i—82 a ha stått på det förlorade stycket av stenen, på vilket också inskriftens början, runföljden 1—8, har haft sin plats. — Hadorph och Helgonius: rapulfr : auk : funtin : auk : anuatra · bruþr · ristu : stain pinsa : abtir · kara : faþur · sin : in · malsbaki : sun : uks : i · suanobu · .

Av de fem i inskriften förekommande personnamnen äro endast två vanliga, nämligen *Anundr* och *Kari*. — Mansnamnet *Fundinn* är jämförelsevis sällsynt men säkert styrkt i runinskrifter. Det är hittills känt från ytterligare en uppländsk inskrift, U 1178 Huddunge by, samt från två västgötska, Vg 159 och Vg 180 (?). I Danmarks runinskrifter finnes ett belägg, nämligen på DR 29.

Under medeltiden är det känt från hela Norden. — *Rādulf* förekommer som bekant också på Rökstenen; det är belagt i norsk-isländska urkunder och förekommer i Sverige även under medeltiden. — Svårare att fastställa är, hur runföljden 76—78 **uks** skall uppfattas. Möjligen skall den återges som genitiv av *Uggr*, ett eljest icke belagt mansnamn. *Uggi* är känt som namnet på fadern till skalden *Ulfr Uggason*.

Inskriftens sista ord **suanobu** åsyftar givetvis den endast drygt 3 km. åt SV liggande byn Svanby. Namnet behandlas av v. Friesen i *NoB* 1930: Det »är intressant så tillvida som det representerar den typ av *-by*-namn, vilkas första led betecknar djur. Typen är rätt sparsamt företrädd t. ex. fsv. *Høkæby*, nu *Hökby* i Vendels socken, fsv. *Skiuraby*, nu *Skörby* i Hacksta socken . . . , *Ramby* i Löts socken . . . Gillberga-stenens **suanobu** . . . bör rimligtvis härledas ur djurnamnet *svan*. Vid byns anläggning, eller vi kanske böra försiktigt säga namngivning, har förmodligen ett eller flera svanpar häckat eller hållit till i närheten. Svanen uppehåller sig i träsk och grunda sjöar där den når ned till botten med sin långa hals. Tämnardalen söder om Strömsberg har i äldre tid bildat en dylik långsmal sjö, såsom framgår av bl. a. namnet på den stora byn *Sjukarby*, fsv. *Syokarlaby*, dvs. 'karlarnas vid sjön by', vilken är belägen ett stycke norr om Svanby på Tämনারáns västra sida.»

Den döde får det berömmande epitetet *hinn malspaki*. Detta kan jämföras med det i U 703 och 739 förekommande adjektivet *malsrisinn* 'målsnäll', 'värtalig': *Hann var mildr matar ok malsrisinn*.

Redan Peringskiöld tolkar inskriftens senare del på i stort sett riktigt sätt: »Rådulf och Fundin, samt Andwäter och Uhrwetter upreeste denna Steen till åminnelse effter sin fader Kåre den wältalige, Ygges Son i Swaneby.» Sävve (i *UFT*): »Rådulf och Funnen och Anund, bröder, ristade denna sten efter Kåre den målspace (= värtalige), sin fader, Hugs son, i Svanabo.» En tolkning, som vad senare delen beträffar är sämre än de tidigare framlagda översättningarna, lämnas av E. Malmberg i *Strömsbergs bruks historia*: »Rådulf och Funden och Anund, bröder, ristade denna sten efter Kåre. Men målspace [= värtalige], sonen, växte upp i Svanabo.»

Gillbergastenens ornamentik är av ett i uppländska runristningar mycket ovanligt slag. Inom landskapet finnes emellertid en ristning, som i detta avseende visar överensstämmelse med U 1146, nämligen U 1016. Denna sten står vid Fjuckby i Ärentuna sn, omkring fyra mil S om U 1146. Om den högst karakteristiska bandornamentiken se U 1016, s. 231. Överensstämmelserna i ornamentalt avseende äro i själva verket så stora, att man redan på grund av dessa frestas att hänföra de två ristningarna till samme mästare. En granskning av huggningstekniken, runformerna och inskriftens anordning förstärker ytterligare känslan av att en och samme ristare i dessa två fall kan ha varit verksam; bruket av skiljetecken är helt likartat, liksom tecknens form, inga stungna runor förekomma, ej heller runan **a**. Därtill kommer, att överensstämmelser i uttrycksätt kunna anföras: U 1016 **riti : stain : pinsa**; U 1146 : **ritu : stain : pinsa**. Såväl U 1016 som U 1146 meddela något utöver den vanliga inskriftsformeln; ur innehållets synpunkt äro båda mycket intressanta. Detta beror åtminstone delvis på, att inskrifterna äro äldre än den stora mängden av de uppländska runstenarna. Språkformerna i U 1016 äro relativt ålderdomliga: ack. pl. *sunu*, pret. *kvam*, partikeln *sem*. Detta går väl ihop med det förhållandet, att ristaren av U 1146 en gång brukar den ålderdomliga svensk-norska formen av **b**-runan; jfr U 585.

Det är sålunda ganska mycket som talar för att U 1016 och 1146 ha ristats av samme mästare, som av allt att döma har varit van att arbeta i trä och metall. Tyvärr veta vi icke hans namn. U 1016 är visserligen signerad, men inskriften är olyckligtvis där så skadad, att namnet icke kan rekonstrueras med någon säkerhet. En annan uppländsk ristning, som vad ornamentiken beträffar visar överensstämmelser med U 1146, är U 1138; jfr även U 1147.